**ВИЯВИ *О В НОВОЗАКРИТИХ СКЛАДАХ
У ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ**

doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-28-39

Ірина Дружук,

аспірантка кафедри

історії та культури української мови

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3603-3907>

У статті розглянуто концепції еволюції *o > i (теорія спільного процесу зміни для всього українського континууму та самостійного розвитку *o > i в обох діалектних зонах), проаналізовано погляди дослідників на причини відмінностей рефлексії *o в українських говірках, описано етапи зміни *o в північному та південному ареалах українського мовного простору. З'ясовано природу появи дифтонгів згідно з концепціями Ю. Шевельова (розвиток дифтонгів на всій території північної зони та подальша монофтонгізація за умови втрати слабшого компонента) і В. Мойсієнка (дифтонги – пізніші етапи перетворень *o, виникли у зв'язку з активними контактами носіїв різних виявів *o). Описано сучасні рефлекси *o в новозакритих наголошених складах на матеріалі власних експедиційних записів зі 120 населених пунктів Волинського Полісся. Установлено, що характерні в цій позиції для волинсько-поліських говірок звуки [и], [і] паралельно поширені на всій досліджуваній території, монофтонг [у] – у східних районах. Спорадично, рівнобіжно з іншими рефlekсами, зафіксовано збереження *o, подекуди поява [о] спричинена тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем. Дифтонги, відповідно до *o в досліджуваних говірках, не виявлені (одиничний випадок у с. Мукошин Любешівського району Волинської області), а зафіксовано структури, які прийнято вважати наслідками розпаду дифтонгів: приголосний [в] + голосний і звук [є] < *o. З'ясовано специфіку рефлексії у формі *n'íc'ľ'a* (**poslě*): для досліджуваних говірок характерне збереження *o, іноді фіксуємо звук [і], що з'явився під впливом літературної мови, та монофтонги [и], [у], що стали можливими завдяки аналогії до типових волинсько-поліських виявів *o в закритих наголошених складах. До статті додано карту, що відбиває географію виявів етимологічного *o в західнополіських і в перехідних до середньополіських говірках у структурі *см'іл*.

Ключові слова: волинсько-поліські говірки, західнополіський говір, рефлексія етимологічного *o, новозакритий склад.

The article examines concepts related to the evolution of *o > i, analyzes scholars' views on the reasons of differences between reflexes of *o in Ukrainian dialects, and describes the stages of *o transformation in the

northern and the southern areas of the Ukrainian sprachraum. Attention is given to the nature of diphthong appearance according to two major theories – by Y. Sheveliov and by V. Moisiyenko. The author describes current reflexes of **o* in newly closed stressed syllables, as documented in her own field records obtained in 120 towns and villages of Volyn Polissia. She establishes that typical for the Volyn-Polissia dialects sounds [и], [і] are simultaneously spread across all the area under research, while the monophthong [y] – only in its eastern parts. Alongside other reflexes, **o* is sometimes (quite sporadically) preserved. While recording samples, the author has not come across diphthongs appertaining to **o*, but recorded structures that are usually interpreted as the result of diphthongs breaking up: the consonant [в] + vowel, and the sound [e] < **o*. The article includes a map.

Key words: Volyn-Polissia dialects, the western Polissia dialect, reflexes of the etymological **o*, newly closed syllable.

Вступ. Сучасні відповідники **o* в новозакритих складах у волинсько-поліських говірках творять унікальну різноманітну картину. Якщо порівняти рефлекс **o* в досліджуваних говірках (АУМ II, к. 51, 52) супроти двох інших північних груп (АУМ I, к. 57 – 62; АУМ III, к. 10), помітна відсутність типових поліських дифтонгів, натомість досить поширений монофтонг [і], який не характерний для північного, а властивий говіркам південного наріччя. Такі спостереження спонукають з'ясувати походження сучасних виявів **o* в говірках Волинського Полісся.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях ряду слов'янських мовознавців (О. Потебня, К. Михальчук, Й. Дзендзелівський, М. Жовтобрюх, В. Курашкевич) було розглянуто концепцію спільної еволюції **o* > *i* через етап дифтонгізації, де північні говірки „законсервували” архаїчну стадію. Оскільки гарантованих рис, які б указували на нечленованість українського територіально-мовного континууму до занепаду ерів, не названо, а слідів дифтонгізації на півдні як проміжного етапу процесу формування *i* < **o* не зафіксовано (Мойсієнко, 2007), дотримуємось гіпотези про два самостійні шляхи розвитку *i* < **o* в північних і південних говірках.

Головна причина, що зумовила різний розвиток **o* у двох зонах, на думку В. Ганцова, одного з перших прихильників такої концепції, – відмінна квантативно-акцентологічна система, що спровокувала розрізнення наголошених і ненаголошених складів (Ганцов, 1923). О. Курило стверджує, що порушення генетичного зв'язку між рефlekсацією **o* в північному й у південному українських мовних масивах сталося ще до занепаду зредукованих, а втрата останніх пов'язана з експіраторним підсиленням не будь-якого новозакритого складу, а тільки наголошеного: підсиленню нових закритих ненаголошених складів завадила загальна тенденція до ослаблення ненаголошеного вокалізму, – звідси й різна рефlekсація **o*

в наголошеній і ненаголошеній позиції в дифтонгічних говірках (Курило, 1928).

Різний характер рефлексії **o* на півночі й півдні А. Залеський пояснював неоднаковою в цих говорах трансформацією давніх часокількісних відношень: у південних говорах споконвічну довготу голосних утрачено і в наголошених, і в ненаголошених складах, а новонабута довгота із замінного подовження могла виступати і в наголошених, і в ненаголошених; у північних – утрачено лише в ненаголошених складах і збережено в наголошених, унаслідок чого постала нова модель акцентуаційно-ритмічної структури слова, яка допускала існування довготи тільки під наголосом (Залеський, 1988).

В. Мойсієнко справедливо зауважує, що й до розглянутої концепції треба ставитись досить обережно: занепад зредукованих у північноукраїнських говорах у континуації етимологічного **o* відігравав певну роль, але не вирішальну, вірогідно, занепад призвів до того, що в новозакритих складах під наголосом голосні стали вимовлятися ще більш напружено, проте закритість складу для поліських говорів теж вирішальною (як це відбулося в південноукраїнських говорах) причиною не стала, головною спонукою перетворення **o* була нещодавно перебудована поліська інтонація, відмінна від південноукраїнської (Мойсієнко, 2007).

Методи дослідження. У статті використано *описовий метод*, за допомогою якого відтворено етапи розвитку **o* в північній і південній зонах українського мовного простору; метод *лінгвістичного аналізу*, зокрема *фонетичного*, для визначення особливостей рефлексії **o* в сучасних волинсько-поліських говірках, *метод лінгвістичної географії* для картографування виявів **o* в досліджуваних говірках.

Виклад основного змісту. Північна й південна зони українського мовного простору, очевидно, мали різні „стартові” можливості переходу **o > i* в новозакритих складах уже в передісторичну епоху, проте остаточно з’ясувати механізм і деталі цього визначального для української мови чергування навряд чи можливо у зв’язку з невідображенням у текстах найдавнішої доби реальних рефлексів колишнього **o* (Мойсієнко, 2016). Беззаперечно, розвиток **o* в північній та південній групах говорів ішов різними шляхами. З’ясуємо детальніше еволюцію **o* в обох зонах.

Ю. Шевельов припускає, що **o* перед складом із зредукованими перейшов у південних діалектах у закритий голосний (*ǫ*), імовірно, щонайпізніше в X ст. У XVII ст. голосний зазнав просунення вперед і знеогублення за таким зразком: **o > ǫ > i*. Перехід *ǫ > i* відбувся в карпатському регіоні наприкінці XVI ст., а на решті південних українських теренах – до середини XVII ст. Звук [i] сформувався з *ǫ* не раніше, ніж у середині XVII ст., а найімовірніше – в останній його третині (Шевельов, 2002).

Розвиток **o* в північному наріччі до сьогодні потрактовано доволі неоднозначно. Ю. Шевельов, систематизувавши тривалу історію вивчення еволюції **o* в поліських говірках, стверджував, що в той час, коли в південних діалектах **o* зазнав звуження в напрямі до *ȯ*, у північних – дифтонгізувався *>uo*. Оскільки два первісні дифтонги (на місці **o* і **e*, **ě* (*ǣ*)) відрізнялися наявністю або відсутністю лабіалізації, цим були зумовлені можливості варіювання артикуляції, що спричинило низку варіантів (*yo*, *yo*, *ye*, *ie*, *yu*, *yu*). З кінця XVIII ст. дифтонгічна вимова слабшає, а монофтонгізація полягала в утраті слабшого компонента (Там само). О. Курило з'ясувала, що поліські дифтонги мають спадну експіраторну силу й тональну висоту, у зв'язку із загальним прискоренням темпу мови останній складник дифтонгів у нові часи послаблюється й відбувається процес їх монофтонгізації (Курило, 1925). Згідно з дослідженнями Ю. Шевельова, еволюцію **o* в північному наріччі реконструюємо так: **o > uo > yo, yo, ye, ie, yu, yu > o, y, e, u*.

Отже, на півночі, унаслідок виникнення нової акцентуаційної системи та занепаду ерів, постав напружений, закритий, із зневиразненою артикуляцією (між у – о) звук *yȯ* (Мойсієнко, 2007). Т. Назарова стверджувала, що саме такий неоднорідний голосний, який акустично створює враження зникаючого дифтонга, і відбиває найдавнішу із зафіксованих у сучасних говірках реалізацію вихідної моделі ікавізму (Назарова, 1972). В. Мойсієнко припускає, що цей звук і до сьогодні зберігся в середньополіських говірках (Мойсієнко, 2007).

Дифтонги ж, на думку В. Мойсієнка, становлять пізніші етапи перетворень і виникли у зв'язку з активними контактами носіїв різних виявів **o*. Розвиток дифтонгів на Поліссі дослідник пояснює так: „<...> на початок XVII ст. на новозаселених землях (південь Київщини, південь Чернігівщини, північний захід Слобожанщини) утворилась неймовірна мовна мішанина майже усіх зразків тогочасного українського мовлення. Коли ми припускаємо, що в більшості говірок південно-західного наріччя (передовсім Наддністрянщини та Поділля) на цей час на місці **o* вже вимовляється монофтонг *y*, в деяких звуження пішло далі до передньої артикуляції *y̞* (не виключаємо поодинокі вимови в південноволинських та подільських говірках звука *i*), а в поліських устатилився „з зневиразненою неоднорідністю” звук *yȯ*, то опинившись в одному мовному середовищі, носії цих звуків „підштовхнули” їх до повного об'єднання. Наслідком чого стало „народження” саме тут власне дифтонга *y̞i*” (Мойсієнко, 2007, с. 41). Згідно з В. Мойсієнком, саме східнополіські говірки найбільше піддалися міграційним впливам, тому вони й стали „батьківщиною” народження дифтонгів, пор.: і В. Ганцов (Ганцов, 1923), і Ю. Шевельов (Шевельов, 2002) зазначали, що дифтонгічні звуки найкраще збереглися саме на Східному Поліссі. Відсутність дифтонгів і повне домінування звука із неоднорідною

артикуляцією [yô] в середньополіських говірках, відсутність фактів міграцій на ці землі – вагомі аргументи на користь припущення про те, що вказані звуки неоднорідної артикуляції не були органічним продовженням (наступним етапом) перетворення висхідного звука [yô] (Мойсієнко, 2007).

Обидві теорії доволі переконливі щодо еволюції *o в середньополіських говірках, а розвиток *o в західнополіському говорі дещо не підпорядковується загальній зміні.

Якщо за єдино правильну прийняти версію про дифтонгізацію-монофтонгізацію виявів *o в північних говірках, розглянуту О. Курило, Ю. Шевельовим, цілком вірогідна гіпотеза про відсутність дифтонгів у крайніх волинсько-поліських говірках „унаслідок участі переселенців із півдня в залюдненні цього краю” (Шевельов, 2002, с. 931). Проте таке твердження викликає чимало питань. Аналогічні міграції були поширені й на східнополіські говірки (аргументи навів В. Мойсієнко, див. (Мойсієнко, 2007)), чому там збережено звуки неоднорідної артикуляції (див. АУМ I, к. 62), чому вони не зазнали монофтонгізації, як в інших говірках? Чому значно довше дифтонги збереглися на Підляшші, ще крайнішій частині поліських говірок?

Припущення В. Мойсієнка теж доволі переконливе, але причини відсутності дифтонгів у волинсько-поліських говірках це до кінця не пояснює, адже, як зазначає сам дослідник, „контакт мешканців Західного Полісся з носіями виразно інших (південних – І. Д.) виявів давнього *o > y та j̣ є очевидним історичним фактом” (Мойсієнко, 2007, с. 43). Чому ж тоді в середньополіських говірках маємо дифтонги, а у волинсько-поліських – ні?

І перша, і друга гіпотези відповідають на питання еволюції *o в північному наріччі по-своєму, але в обох версіях саме говірки Волинського Полісся поза запропонованими концепціями. Нам відомо, що південно-західна частина Полісся була ареною міграцій ще в XIII ст., коли частина населення Галицько-Волинського князівства переселилася туди з волі володарів, а інша – стихійно, рятуючись від татарської навали; а також у XV ст., коли причиною втечі були безупинні наїзди кримських ординців (Шевельов, 2002). Такі впливи відбулися фактично на початках еволюції *o > i. Міграції на територію східнополіського говору датуються кінцем XVI – початком XVII ст., тобто вони відбувалися в той час, коли протиставлення між північними й південними виявами *o мало б бути вже доволі відчутним. Уважаємо, що саме час впливів південних говорів мав вирішальну роль. Зазначимо, і В. Мойсієнко припускав, що досліджувані говірки „багато в чому пережили спільні з південно-західними процеси: звуження артикуляції з поступовим пересуненням її вперед і вгору y > j̣ > i” (Мойсієнко, 2007, с. 46).

Підтвердженням такої гіпотези може слугувати той факт, що в покрайніх записах на Євангелії кінця XVI – початку XVII ст.

(локалізація – Західне Полісся, Ратнівщина) помітна тенденція до написання *у* (коли в інших поліських говорах зафіксовано цілковите переважання графеми *о* відповідно до **о*) (Там само). Зауважимо, що написання *у* (*оу*) на місці **о* проявлялося з XIII ст. і ставало частотнішим у пам'ятках XIV – XV ст. з півдня України (Мойсієнко, 2016). Таке ж позначення певного звуку на місці **о* в текстах з території південно-західного наріччя й західнополіського говору наводить на думку про однакове звукове вираження **о*, очевидно, спричинене спільними процесами розвитку **о > і*.

У сучасних волинсько-поліських говірках типові вияви **о* в новозакритих складах – [і] й [и], які паралельно поширені на всій території досліджуваного ареалу (див. карту). У волинсько-поліських говірках фіксуємо рефлексію наголошеного **о* в новозакритих складах монофтонгом [і] в таких формах: *бат'їх, б'їк, б'їл'ш / наб'їл'ш / б'їл'ше / б'їл'шиїс'т', в'їз, в'їл, в'їн, до тих п'їр, к'їн', к'їт, кн'їт / гн'їт, м'її, н'їж, н'їс, н'їч, осл'їн, пер'їз, п'їст, пур'їх / пор'їх, р'їдни, р'її, р'їк, р'їс* < *рости* >, *ст'їл / с'т'їл, т'їк, т'їл'ки, кїл'ко, с'кїл'ко*; пор. ще: *хвіст* (АУМ II, к. 51), *р'їз* (АУМ II, к. 51), *л'її* (АУМ II, к. 51), *р'їднуїу* (Аркушин, 2010, с. 30), *покїїниї* (Аркушин, 2010, с. 382), *двіїр* (Аркушин, 2010, с. 328) / *надвіїр* (Аркушин, 2010, с. 424), *втор'їк* (Аркушин, 2010, с. 520) / *тор'їк* (Аркушин, 2010, с. 338), *міст* (Аркушин, 2010, с. 522), *пл'їднаїа* (Аркушин, 2010, с. 442), *кїз* (Аркушин, 2010, с. 492), *збр'їнос'т'* (Аркушин, 2010, с. 534). Фіксуємо тенденцію до зміни **о > і* в книжній за походженням лексемі *Бїг* 'Бог'.

Г. Шило припускає, що витворення *і < *о* в одних говірках могло відбутися внаслідок поступової зміни артикуляції монофтонгів за зразком *у^о > у > і*, в інших – шляхом монофтонгізації дифтонгів – *уо > уе > уи > уї > і* (Шило, 1970). В. Мойсієнко погоджується з таким припущенням, зауважуючи, що два шляхи розвитку стали можливі тільки тому, що на колишні органічні поліські вияви *уô*, можливо, пізніше й *уо*, накладалися нові, інші, привнесені з півдня *у, ї, і* (Мойсієнко, 2007). Проте Ю. Шевельов зазначає, що поява звуку [і] не була наслідком внутрішньої еволюції, а фіксації [і] в північному наріччі здебільшого зумовлені впливом зовнішнього чинника, тобто південних говірок (Шевельов, 2002).

Паралельно з монофтонгом [і] поширений [и]: *батїх, пист, вин, мїї, нис, кин', стил, порїх, кит, книт, бїл'шиї / бил'ш, рид, мист, нич, жїїнка, ослїн, рик / вторїк, сил', миг, до тих пир, гнїї, тїл'ки / тїл'ко, кїл'ко*; пор. ще: *Антїн* (Аркушин, 2010, с. 48), *хвист* (Аркушин, 2010, с. 128), *грим* (Аркушин, 2010, с. 130), *пристїл* 'престолі' (Аркушин, 2010, с. 132), *загїн* (Аркушин, 2010, с. 155), *пудїїдеш* (Аркушин, 2010, с. 362), *віїкна* (Аркушин, 2010, с. 404), *сик* (Аркушин, 2010, с. 532), *бик* 'сторона чогось' (Книш, 2010, с. 58), *бил, рий, вил*,

двир, риг, снп, тик, ніж, гіркі, гири, виск, бир, пип, злис'т', плит, виз, кішка, вскриз', дрібни, рідн'і, ліжко, жувіт, рівни, пізн'і, пукіс, с'пид, нічка, муріг, пиріг, міцно, кумірка, макітра, смурід, лікт'е / ліхт'е 'лікоть', *гійна* 'вікна', *настілница* 'скатерка', *пісникат'* 'постити', *снівница* 'пристрій для снування', *стійка* 'дерев'яний пристрій, за допомогою якого вчать дитину стояти', *запурізици* 'незапрошені на весілля гості', *сурімно* 'соромно', *бис:урітник* 'людина, яка не відчуває сорому', *бис:урітника* 'жінка, яка не відчуває сорому' (Громик, 2015, с. 74).

Ю. Шевельов уважав, що в поліських говірках вияв [и] отриманий унаслідок монофтонгізації огубленого дифтонга (Шевельов, 2002). В. Мойсієнко стверджує, що розвиток [и] з дифтонга не був єдиним варіантом еволюції. Дослідник зауважує: такий розвиток мав місце в ареалах, де дифтонг *уи* виявлено (наприклад, у говірках південної Київщини, північної Полтавщини, південно-східної Рівненщини, Холмщини тощо). В. Мойсієнко, проаналізувавши географію поширеності рефлексу [и] (на півдні поліського наріччя та на півночі південноукраїнських наріч), пояснив це збереженням в периферійних говірках більш давньої риси – відсутності палаталізації приголосних перед *i* < **o*. Оскільки на час появи прикладів першого ікання відповідно до **o* приголосні, очевидно, перед таким *i* ще не палаталізувались (підтвердженням цього має слугувати факт відсутності в пам'ятках кінця XVI – початку XVII ст. написання літери **ѣ** на місці **o* в період народження нового недієзного звука [i] або [y], тобто в той час [i] < **o* ≠ [i] < **e*). У розвиткові *i* (дієзного) < **o* важливу роль відіграли процеси витворення *i* < **ě* й *i* < **e*, які були відомі в південноукраїнських говірках набагато раніше: *i* < **ě*, імовірно, уже в XI – XII ст., *i* < **e* – у XII – XIV ст. Надалі спрацьовує модель розвитку: в однакових фонетичних умовах різні вияви зближуються і, зрештою, ототожнюються, що призводить до м'якої вимови приголосних перед *i* < **o* як останнього етапу витворення ікавізму (Мойсієнко, 2007).

У східній частині Волинського Полісся типовий вияв **o* > *y*: *бат'у́г*, *вун*, *кун'* / *ку́н'ми*, *кут* 'кіт', *муї*, *до тих пур*, *стул*, *тук* 'тік', *жу́нкі*, *твуї*, *снупкі́*, *двур*, *вуз*, *кнут* / *кн'ут* / *гнут*, *пору́х*, *пу́їдем*, *ру́вен'ко*, *рук* 'рік', *муг* 'міг < могти', *кору́вка*, *Ру́вне*, *ву́жд'і*, *пуст* / *пу́сна*, *бун* 'біб', *туї* 'той', *нус* 'ніс', *в_ц'ум* 'у цьому', *пиру́х* 'пиріг', *збур* 'збір', *стуї* 'стії < стояти', *бул'ш*, *пу́з'н'у* 'пізню < пізній', *сул'* 'сіль', *поту́м*, *ску́л'кі́* / *ску́л'ко*, *ту́л'ко*; пор. ще: *хвуст* (АУМ II, к. 51), *руг* (АУМ II, к. 51), *луї* (АУМ II, к. 51), *ун* (АУМ II, к. 52), *голоду́вка* (Аркушин, 2010, с. 152), *в_таку́м* (Аркушин, 2010, с. 436), *свуї* (Аркушин, 2010, с. 528), *дву́йка*, *тру́йка*, *бу́йса* (Громик, 2015, с. 74), *бур* 'бір', *дру́бний*, *запр'у́г* (Каминський, 1911, с. 84 – 85). В. Покальчук рефлекс [у] у волинсько-поліських говірках називає таким, що „не доходить” до [i] (Покальчук, 1956, с. 84).

Спорадично на території Волинського Полісся в новозакритих складах фіксуємо збереження **o*: *Бог, мої, кнот, порóх* ‘поріг’, *батóх, вон, підрós, звіробóї, пост, пóсни / пóсна, покóйного / пукóйна, кон', пукóс, хрон, стужóк, Рóвному, снóйк'ї, до тих пор, стол, потóм*; пор. ще: *воз, хвост, ток, рог, лої* (АУМ II, к. 51); *у вóйну* ‘у часи війни’, *кóнчит'* ‘закінчити’, *рóчн'їк* ‘ровесник’, *рóчн'їца* ‘ровесниця’, *сухустóй* ‘сухе дерево’, *гумóн* ‘гомін, сварка’, *нигóдно* ‘не подобається, не можна вгодити’, *всóбно* ‘окремо’, *слубóдни* ‘вільний’, *клóвн'а* ‘різновид ятера’ (Громик, 2015, с. 74 – 75); *кóнчілос'а* (Аркушин, 2010, с. 38), *вхот* (Аркушин, 2010, с. 152), *нарóт* ‘народ’ (Аркушин, 2010, с. 528), *дом* (Аркушин, 2010, с. 508), *збóрн'а* (Аркушин, 2010, с. 482). Ю. Громик зауважує, що наявність [o] в деяких структурах частково можна пояснити тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем: *рóчн'їк, рóчн'їца*, бо з *уднó рóку; збóрн'а*, бо *збóри; слубóдни*, бо *слубóда* (Громик, 2015, с. 75).

Нам не вдалося зафіксувати звуків неоднорідної артикуляції на місці давнього **o* у волинсько-поліських говірках (дослідження 2013 – 2019 рр.), окрім одиничного випадку *суол'* (Мукошин Любешівського району Волинської області). Постає питання: чи дифтонгічні звуки загалом були характерні для Волинського Полісся? В. Мойсієнко зазначає, що „жодних писемних свідчень щодо хронології західнополіських дифтонгів не маємо ні в XVIII ст., навіть у XIX ст. на їх potwierдження” (Мойсієнко, 2007, с. 43 – 44). Майже відсутні фіксації таких звуків на території Волинського Полісся й в Атласі української мови (запис матеріалу зроблено в 1948 – 1956 рр.), лише в говірках, перехідних до середньополіських (див. АУМ II, к. 51, 52). Г. Аркушин зазначає, що в „останню чверть XX ст. не трапилося в досліджуваних говірках зафіксувати дифтонгічні звуки” і припускає, що вони зникли після Першої світової війни в результаті так званого „біженства”, коли 1915 р. цілі села були вивезені в глибину Росії, а повернутись назад змогла тільки частина поліщуків через 4 – 7 років (Аркушин 2007, с. 52). В. Мойсієнко зауважує, що спорадично такі звуки на місці **o* фіксували в говірках сіл Велимче Ратнівського й Кримно Старовижівського району та Жовкині Володимирецького району Рівненської області (дослідження 1990–1993 рр.) (Мойсієнко, 2001). Г. Козачук засвідчує наявність у надбузько-поліських говірках дифтонгів *yo, ye, yi* (розвідка опублікована 1994 р.) (Козачук, 1994).

В окремих н. пп. Маневицького й Дубровицького районів фіксуємо [e] < **o*: *вен, меї, неч, вез, твеї*. Г. Аркушином у говірці с. Старий Чорторийськ Маневицького району Волинської області зареєстровано форми *кен', кет, неж, стел, вел, бек, пеп* ‘піп’, *плет, ослén* (Аркушин, 2012, с. 53); *пор'ég* ‘поріг’ (АУМ II, к. 51). Ці структури традиційно пояснюють як такі, що постали в результаті розпаду дифтонгів. Ю. Шевельов зазначав, що монофтонгізація, якщо вона починалася,

то полягала в утраті слабшого компонента, який у деяких місцевостях перетворювався на приголосний [в] + голосний (Шевельов, 2002). Фіксуємо явище розпаду дифтонгів у говірках Дубровицького, Володимирецького та Сарненського районів Рівненської області: *квен'* 'кінь', *ствел* 'стіл'; пор. ще: *тви'к* 'тік' (АУМ II, к. 51); *квин'* 'кінь', *квит* 'кіт', *кв'ішка* 'кішка', *нву'ж* 'ніж', *крв'іт* 'кріт', *колв'удка* 'колідка', *свил'* 'сіль', *рвиг* 'ріг', *пурв'існа* 'порісна' (Аркушин, 2012, с. 52); *гв'іркий* 'гіркий', *гвир* 'гір < гори' (Грицевич, 2016, с. 18), пор.: у деяких словах з'являється [ви] за аналогією, навіть у тих, де ніколи не було дифтонгів, – *кв'ічка* 'качка', *квит'ас* < кут'ас 'китиця', *кв'ірок* 'корок' (Аркушин, 2012, с. 52). У говірці с. Городище Дубровицького району зареєстровано явище, яке свідчить і про збереження дифтонга, і про його розпад: *нву'ездри* 'ніздрі', *шрв'іт* 'шріт; мисливський дріб' (Там само).

Для всієї території Волинського Полісся характерне збереження **o* в прислівнику, прийменнику *п'ос'л'а / п'ос'л'е / п'ос'л'і / вп'ос'л'і* (збереження [o] з історичного погляду загалом закономірне, оскільки в формі псл. **poslě* відсутній редукований, занепад якого змінив би якість **o* в попередньому складі (Громик, 2015)). У досліджуваних говірках зафіксовані структури на зразок: *п'іс'л'а, п'ус'л'а / вп'ус'л'а, п'ус'л'а* (Аркушин, 2010, с. 370), *п'іс'л'а* (Аркушин, 2010, с. 500). Ю. Шевельов уважав, що в цьому слові „поява звука *i* спричинена співгрою з прийменником *білія*, що походить від **po-dylě* 'уздвж' (давні укр. **подълъ*), де після *o* йшов склад зі слабким ером” (Шевельов, 2002, с. 773). Звук [i] в зафіксованій структурі, вірогідно, з'явився внаслідок зближення з літературною мовою, [и], [у] – під впливом аналогії до інших рефлексів **o* в закритих наголошених складах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес розвитку **o > i* на півночі й на півдні українського мовного простору йшов різними шляхами й розпочався, найімовірніше, ще до початку занепаду зредукованих. У південних діалектах **o* зазнав просунення вперед та знеогублення, а в північних – постав напружений, закритий, із зневиразненою артикуляцією звук *y* подальший розвиток якого в поліських діалектах пояснюють по-різному (концепції Ю. Шевельова та В. Мойсієнка). Типові вияви **o* в новозакритих наголошених складах у волинсько-поліських говірках – [и], [і], паралельно поширені на всій центральній території; звук [у] – у східній частині досліджуваного ареалу, спорадично збережено [o] в окремих формах паралельно з іншими рефlekсами в говірці. У сучасних волинсько-поліських говірках не зафіксовано дифтонгів на місці **o* (лише одиничний випадок у Любешівському районі), натомість виявлено форми, що відбивають їх розпад: структури приголосний [в] + голосний і [є] < **o*. У подальших дослідженнях варто розглянути вияви **o* в інших типах складів і з'ясувати, чи залежить рефlekсація **o* у волинсько-поліських говірках від наголосу та закритості/відкритості складу.

Література та джерела

- Аркушин Г. (2010). *Голоси з Волинського Полісся (Тексти)*. Луцьк, 542 с.
- Аркушин Г. Л. (2012). *Західнополіська діалектологія*. Луцьк, 257 с.
- Атлас української мови : у 3 т. (1984). К. : Наукова думка, Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. 498 с.
- Атлас української мови : у 3 т. (1988). К. : Наукова думка, Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 521 с.
- Атлас української мови : у 3 т. (2001). К. : Наук. думка, Т. 3 : Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. 267 с.
- Ганцов, В. (1923). *Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою)*. К., 67 с.
- Грицевич, Ю. В. (2016). Дифтонгічні рефлексии *о в західнополіських та суміжних говірках (на матеріалі фольклорних текстів). *Наук. вісн. Міжнар. ун-ту. Сер. Філологія*. Вип. 24. 1. С. 17 – 19.
- Громик, Ю. В. (2015). Рефлексія давніх голосних у поліській говірці с. Липне. *Молодий вчений*. № 2. С. 74 – 77.
- Залеський, А. (1988). Замінне подовження голосних в українській мові. *Мовознавство*. № 2. С. 59 – 64.
- Каминский, В. А. (1911). Отчетъ В. А. Каминскаго о поѣздкѣ въ Волинское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 года. *Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ*. Т. XVI. Ч. 4. С. 67 – 94.
- Книш, Н. (2010). Рефлексии етимологічних [о], [е] у говірці села Погулянка Маневицького району Волинської області. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі*. (С. 57 – 59). Луцьк.
- Козачук, Г. О. (1994). Вокалізм надбузько-поліських говірок. *Проблеми сучасної ареалогії*. (С. 260 – 264). К.
- Курило, О. (1925). До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. *Україна*. Кн. 5. С. 14 – 38.
- Курило, О. (1928). *Спроба пояснити процес зміни е, о в нових закритих складах у південній групі українських діалектів (З мапою Поділля)*. К.
- Мойсієнко, В. (2001). Фонетичні особливості поліського наріччя. *Ukraińskie i polskie gwary pogranicza – Українські і поліські говірки пограниччя* (S. 51 – 59). Lublin; Łuck.
- Мойсієнко, В. М. (2006). *Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст.* Житомир, 448 с.
- Мойсієнко, В. М. (2007). *Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги*. Житомир, 94 с.
- Мойсієнко, В. (2016). *Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя*. К., 284 с.

Назарова, Т. (1972). Розвиток рефлексів *ѣ, *о, *е в українських говірках. *Мовознавство*. № 1. С. 13 – 27.

Покальчук, В. (1956). Надсарнський говір на Волині та його фонетичні особливості. *Наук. зап. Луц. пед. ін-ту: іст.-філол. сер.* С. 81 – 100.

Шевельов, Ю. (2002). Історична фонологія української мови. Харків, 1054 с.

Шило, Г. (1970). Поліські дифтонги й монофтонги в історичному та лінгвогеографічному висвітленні. *Праці XIII Респ. діалектол. наради* (С. 62 – 70). К.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2020 р.

Прийнято до друку 15.08.2020 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Лєснова В. В.

*Список н. пп. див. на сайті „Говіркове куфро”
(закладка „Фонетична система говірок Волинського Полісся”)
URL: <https://sites.google.com/view/fonokartazahpol>

Рефлекси *o в закритому наголошеному складі (c'm'il)